

Milan HLAVÁČKA a kol., České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I-II (Práce Historického ústavu AV ČR, řada A, Monographia, 43 a 48), Praha, Historický ústav, 2014, 478 + 476 s., ISBN 978-80-7286-219-1

Tým dvanácti historiků a historiček vedený Milanem Hlavačkou představil roku 2014 odborné i laické veřejnosti dvousvazkovou syntézu, v níž se na bezmála 1 000 stranách pokouší opět po čase synteticky uchopit dějiny 19. století. Jako konceptuální zdroj díla uvádějí autoři (vedle několika soudobých zahraničních syntéz) především dílo Otty Urbana *Kapitalismus a česká společnost* (1978),¹ které podle nich nabízí dosud nepřekonanou a v dohledné době i nepřekonatelnou koncepci českých sociálních dějin 19. století. Autoři nechtějí čtenáři poskytnout velké vyprávění jako dřívější příběhy o zmrtvýchvstání českého národa či o utrpení a následném vítězném boji dělnické třídy. České dějiny 19. století podle nich „nemají ústřední téma, či spíše [...] jich mají několik“ (I, s. 7). Tomu také odpovídá tematický a nikoliv chronologický způsob řazení kapitol. První svazek se věnuje především „tvrdým“ datům z oblasti politických, sociálních a ekonomických dějin, tedy triádě politika — společnost — hospodářství, což odpovídá i původní Urbanově koncepci sociální, hospodářské a politické struktury. Druhý svazek syntézy bere již v potaz různé obraty v moderní sociální historiografii (kulturní, jazykový, prostorový) a věnuje se sociokulturním fenoménům.

Výklad tak kráčí od revoluce 1848/1849 v kontextu komplexních proměn rakouského císařství a jejich významu pro českou společnost a politiku přes správně-politický systém dlouhého 19. století, historicko-demografické údaje a mobilitu obyvatelstva, průmyslovou revoluci, cesty akumulace českého kapitálu či ekonomický nacionalismus až po ryze kulturalistická témata jako např. konstruování veřejného prostoru, proměny krajiny, sekularizace, biomoc a medikalizace společnosti, proměna mentálního světa či v současnosti u nás oblíbené téma obrazu druhého. Zatímco některé okruhy otázek čerpají z bohaté tradice domácího bádání (například české státní právo jako již jakési topoi české historiografie), jiné pasáže absenci dosaadního výzkumu nahrazují dlouhými a často podnětnými úvahami doplňující dřívější interpretace či predikující budoucí výzkum — např. antropologie liberálního měšťanstva v kontextu modernizace (I, s. 266–276).

Autoři knihy deklarují, jak jsme již naznačili, že nechtějí vyprávět příběh žádného hnutí ani třídy, ale chtějí postihnout proměnu společnosti jako celku. Přesto můžeme pozorovat, že vedle obecně civilizačních a etatizačních procesů, které se týkají skutečně celé společnosti, jako kodifikace a egalizace práva, je v politické rovině hlavní prostor věnován, jak by řekl O. Urban, národní buržoazii. Páteří vyprávění je příběh o české národní emancipaci. Čteme proto o státním právu, Čechů na zemském a říšském sněmu, decentralizačních snahách českých politiků, o samosprávách jako laboratoři českého národního liberalismu či o významu konzervativních vlád pro úspěchy českého národního hnutí. V publikaci je zkrátka trochu „přeriegrováno“. Naopak české dělnické hnutí je zmíněno spolu s agrárníky pouze jako příklad nového kvalitativního typu masové politiky v devadesátých letech a jména jako Josef Hybeš či intelektuálně asi nejzajímavější český socialista před první světovou válkou Bohumír

---

1 *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 1978.

Šmeral se objevují pouze jednou jako významní zástupci české sociální demokracie (I, s. 159–161).

Tomu odpovídá i výklad moderních politických idejí (I, s. 177–197): liberalismu, konzervatismu a nikoliv socialismu, ale sociální otázky, které se zde na základě svých dřívějších studií věnuje rakouský historik Werner Drobesh. Sociální otázka však není politickou ideou, ale kulturním pojmenováním a intelektuální reflexí dezintegrace mas jako fenoménu společenských struktur v přechodu od tradiční k moderní společnosti. To znamená, že sociální otázka spíše štěpila politické pole, než že by sama byla svébytným politickým proudem. Socialismus je jednou z velkých ideologií 19. století, jež hluboce proměnila tvář střední Evropy 19. a 20. století, a zasloužil by si vedle liberalismu a konzervatismu v této syntéze svou vlastní kapitolu.

Monografie ale obecně přináší kvalitně koncipované rozvržení kapitol, které se doplňují, ale přitom se vzájemně neprolínají jako u Urbana, ale spíše stojí vedle sebe. Zatímco Urban dokázal líčit například vzestup moderního národního hnutí spolu se vznikem moderního ekonomického systému a rozpadem světa malých struktur, autoři změny popisují jako na sobě závislé, ale zároveň vedle sebe kráčející procesy. Z toho důvodu můžeme *České země 19. století* číst spíše jako možné návody na čtení 19. století než jeho souvislý výklad, který má počátek a konec. Za metodologicky nejlepší a čtenářsky nejvděčnější z celé publikace považuji úvahy o vztahu času a sekularizace, které jsou skvělým příkladem metodologické komunikace materialistického a idealistického přístupu ke zkoumání dějin. Na ukázkou uvedme jeden citát: „Právo zvonit a určovat čas se přeneslo také na nesakrální instituce. Nový čas nešířila církev, tedy kostelní zvony, ale radniční hodiny, pošta, železnice, telegraf, bezdrátová telegrafie a mezinárodní konvence“ (II, s. 217). Takovéto úvahy připomínají Urbanovy obrazotvorné teze, jako například: „Kapitalismus nejen bořil městské hradby [...], ale přímo produkoval typicky industriální města a městské aglomerace.“²

Rovněž úvahy o počátcích veřejného prostoru a veřejnosti působí v českém prostředí neotřele (II, s. 84–133). Autoři se věnují různým podobám veřejného mínění od konce 18. století, kdy do českých zemí pronikají ideje Velké francouzské revoluce. Tematický záběr kapitoly se rozprostírá od vývoje a politizace tisku až po manifestační pohřby národních mučedníků Karla Havlíčka a Augustina Smetany jako příklady nového typu národní festivity. V období neoabsolutismu, kdy dochází k zmražení společenských pohybů, výklad také končí. Od šedesátých let 19. století podle autorů pak bylo umožněno rozvinutí bohatého a vrstevnatého veřejného mínění, které nejenom formovalo, ale i kultivovalo státní i samosprávnou politiku (II, s. 133). Je trochu nechtěnou ironií, že autoři pro tento pokrokářský výklad používají jako důležitý myšlenkový zdroj dílo Jürgena Habermase, který rozhodně podává jiný příběh než vítězný souboj veřejnosti s autoritativním státem, jenž do posledního dechu brání jejímu rozvoji. Habermas, tehdy marxista, se ve studii *Strukturwandel der Öffentlichkeit* z roku 1962 pokusil historizovat koncept dialektiky osvícenství svých učitelů T. Adorna a M. Horkheimera. Podle Habermase se původně kritická čtenářská veřejnost a z ní se po roce 1789 vyvinuvší veřejnost politická, jež působila jako pro-

---

2 O. URBAN, *Kapitalismus*, s. 90.

středník mezi soukromými a veřejnými zájmy, proměňuje vlivem přechodu k masové společnosti a prorůstání kapitalistických principů: z původního místa kritické debaty se stává prostor přijímání informací a snadné manipulace, kde se diskutující stává pouze pasivním divákem. Podobně původně kritický akt čtení se podle Habermase transformuje do měšťanské ideologie, která slouží především požadavkům oddychu a zábavy spotřebitelů. Je na historících a historičkách druhé poloviny 19. století, aby se s touto tezí vyrovnali ve svých empirických výzkumech a úvahách, jelikož říci o Habermasově koncepci veřejnosti a) a neříci již b), respektive zmínit jeho osvícenský optimismus a přejít jeho skepsi ke kapitalistické masové kultuře, je často se objevující metodologickou chybou.

U popisu proměn kolektivní identity a vzestupu moderního národa, i přes velmi podnětný úvod ke kapitole, jako kdyby na chvíli konceptuální zaměření publikace ustoupilo a do popředí se dostaly tradiční obrazy Čechů stavějících divadla, vydávajících noviny či budujících vědeckou síť (II, s. 12–50). Ve výkladu, který se následně věnuje především jazyku a jazykové politice státu, naopak není zhodnocena úloha mýtů nebo vlivná koncepce národního obrození jako kulturního kódu Vladimíra Macury, jenž je zmíněn jako velká osobnost výzkumu 19. století pouze v úvodu k syntéze, v samotné kapitole věnující se vzestupu národního hnutí však již s jeho tezemi autoři nepracují. Dle mého názoru by konceptuální zaměření syntézy mělo být důsledné a nemělo by být od něj opuštěno ani tam, kde riskujeme rozchod s tradicí. Podobně je škoda, že se autoři nezamysleli nad vlivem Jungmannova konceptu plebejského národa na politizaci lidových vrstev, jak se o to pokoušel právě O. Urban v *Kapitalismu a české společnosti*. Na konci publikace je sice řečeno, že se jungmannovské generaci podařilo skloubit obnovení české řeči s moderním průmyslem a pokrokářským uvažováním, což byl „čin, který proměňoval anonymní lid v politický národ“ (II, s. 385), jinak však není politice do roku 1848 kromě činnosti zemských sněmů věnován žádný prostor, jelikož je v publikaci chápána pouze ve své institucionalizované formě.

Je ale naopak sympatické, že se autoři snaží v politické, ekonomické i sociokulturní rovině věnovat vyvážený prostor všem třem zemím Koruny české. Nesporným kladem publikace je rovněž shromáždění množství (české i zahraniční, metodologické i faktografické, staré i nejnovější) literatury. To v budoucnu usnadní heuristickou práci mnohým badatelům. Otázkou však je, komu jinému než odborníkům a studentům by měla být tato publikace určena. Syntéza by koneckonců měla být mistrovským žánrem historiografie stojícím na konci bádání a předkládaným především neodborné veřejnosti. Těžko si však představit vzhledem k délce publikace a povětšinou tvrdě vědeckému jazyku neodborníka, který si se zálibou čte tuto publikaci od začátku až do konce. O. Urban přitom dokázal, že bezejmenné sociální dějiny s absencí příběhů mohou být vylíčeny poutavou formou, která osloví i neprofesionální čtenářstvo. Otázkou k zamýšlení, která zde ale zůstane nezodpovězena, však je, zda je to způsobeno chybou autorského kolektivu, či současným nastavením financování vědy, které svým tlakem na vykazatelnou práci značně komplikuje psaní čtenářsky vděčných textů. Rušivé je také (zejména v prvním svazku) časté opakování již řečeného. Například metodologická stať o pojmu modernizace se objevuje v textu hned dvakrát, podobně se autoři často vracejí k rozpadu národně liberální politiky v sedmdesátých letech. Naopak úplný závěr knihy z pera Milana Hlavačky, vylíčení čtyř co do významu sobě rovných

faktorů proměny společnosti středoevropského 19. století (od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského vlastenectví k národnímu vědomí, od tradiční společnosti ke společnosti moderní, II, s. 373–388), představuje více plastický syntetizující pohled na 19. století než mírně schematizující Urbanových 21 bodů na konci jeho citované práce, které jsou přetíženy důrazem na změny ekonomické základny a „formování kapitalistických výrobních a společenských vztahů.“¹

Dobrym zvykem u důležitých děl, jako je toto, bývá zamyšlení nad dalšími výhledy ve výzkumu a interpretacích. Na prvním místě skromně doporučuji další výzkum neoabsolutní dekády, jelikož jí je v publikaci věnován naprosto minimální prostor v podobně tradičních žánrových obrázků z doby potlačování vlasteneckých aktivit, či jejího významu pro počátky klasického kapitalismu. To je samozřejmě dáno především tím, že česká moderní historiografie stále nevyprodukovala monografii věnující se této periodě. Z toho důvodu je neoabsolutní období stále v zajetí klišé „zimního spánku“ české společnosti. Dalším doporučením by mohla být pro příště redukce tematického a metodologického rozptylu ve výkladu sledovaného období, jelikož v současné podobě publikace daleko více než jako syntéza působí spíše jako bohatě kolorovaná mozaika různých témat a přístupů, které však chybí i přes úctyhodnou délku ještě několik kroků k velkému dílu. Cestou by mohla být další snaha o užší dialog mezi socioekonomickými a kulturalistickými přístupy či, jak by řekl O. Urban „společenským bytím“ a „společenským vědomím“.² Zároveň se mi jeví jako důležité více zapojit do výkladu mlčící většinu obyvatelstva, jako vesnické vrstvy a dělnictvo či šlechtu, a sledovat proměnu jejich vztahu k velkými ideologiemi 19. století či nacionalismu. Některé další výzvy si kladou autoři sami: „Historik může naznačit cesty nacionalismu, ale jeho skutečnou antropologickou genezi se mu zatím objasnit nepodařilo (II, s. 383).“

Recenzovaná práce je na českém historiografickém poli výjimečným a kvalitním projektem, který na základě bohaté literatury předložil různé možnosti čtení 19. století. Jednotlivé kapitoly jsou zpracovány pečlivě a poskytují ucelený obraz o současných trendech ve výzkumu 19. století. Ovšem k otázce dlouhé životnosti publikace či jejímu výsostnému postavení na poli historiografie českých moderních dějin po následující roky či desetiletí, jak se to povedlo dílům O. Urbana, jsem z výše naznačených důvodů spíše skeptický.

Jakub Raška

Zdeněk HOJDA – Marta OTTLOVÁ – Roman PRAHL (edd.), *Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století. Sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. – 1. 3. 2014, Praha, Academia, 2015, 392 s., ISBN 978-80-200-2460-2*

Masová (industriální, „nezaviněná“) chudoba jako jeden z důsledků formování tržního hospodářství, její dobová reflexe a rezervoáry řešení se nyní staly důležitým

1 O. URBAN, *Kapitalismus*, s. 357.

2 Tamtéž, s. 12.